

**ԻՍՐԱՅԵԼ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ԵՎ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՍՍՄՈՒԼԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ (1948 Թ.)**

ՍԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1947 թ. նոյեմբերի 29-ի որոշմամբ՝ 1948 թ. մայիսի 14-ին ստեղծվել է Իսրայել պետությունը: Նրա ստեղծման նախադրյալները դրվել էին դեռևս Առաջին համաշխարհային պատերազմի վերջին տարիներին (1917 թ.), երբ բրիտանական կողմը խոսեց Պաղեստինում «հրեական ազգային օջախ» ստեղծելու մասին: Ավելի ուշ՝ 1920 թ. Մեծ Բրիտանիան Ազգային լիգայից ստացավ Պաղեստինի կառավարման մանդատը և սկսվեց աշխարհի տարբեր երկրներից հրեաների հոսքը դեպի այս տարածաշրջան: Սինչդեռ հրեական պետության ստեղծման գաղափարը իրականություն դարձավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Մեծ Բրիտանիայի ենթամանդատային Պաղեստինը հռչակվեց անկախ և նրա տարածքում ստեղծվեց երկու ինքնուրույն՝ արաբական և հրեական պետությունները¹: Իհարկե նման որոշումը չէր կարող բարեհաճ ընդունվել Պաղեստինի արաբների կողմից. վերջիններս մերժեցին այն ընդունել և միջազգային ասպարեզում առաջ եկավ արաբա-իսրայելական հակամարտությունը, որը մինչ օրս լուծում չի ստացել:

Թուրքիան, որը տարածաշրջանում առաջատար պետություններից էր և առևտրա-տնտեսական կապեր ուներ Պաղեստինի հետ, չէր կարող անտարբեր մնալ այս խնդրի նկատմամբ: Դրանով է պայմանավորված, որ 1948 թ. մայիսին թուրքական մամուլը ուշադրությամբ հետևում և զնահատական էր տալիս պաղիստինյան իրադարձություններին: Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել, թե թուրքական մամուլը և թուրք հասարակությունը ինչպես են արձագանքել Իսրայել պետության ստեղծման փաստին:

Թուրքական մամուլի վկայությամբ՝ թուրք հասարակությունը, պաղեստինցիների նման, ևս բարեհաճ չի ընդունել Իսրայել պետության ստեղծումը: Այս թեմային յուրահատուկ տեղ հատկացրած թուրքական թերթերից պետք է առանձնացնել «Ստամբուլ»-ը: Պարբերականը, Մերձավոր Արևելքում հրեական պետության հայտնվելուց մեկ օր անց՝ 1948 թ. մայիսի 15-ին², հրապարակեց մի հոդված, որում հիշեցրել է, որ Թուրքիան ՍԱԿ-ում դեմ է քվեարկել Պաղեստինի մասնատմանը և միաժամանակ վստահեցրել, որ եթե նույնիսկ համընդհանուր Իսրայել պետությունը դե-ֆակտո ճանաչվի, ապա Թուրքիան կլինի վերջին այն երկրների թվում, որը կգնա այդ քայլին³: Թերթը գրել է.

«Թուրքիան ցանկացել և ցանկանում է մերձենալ Արաբական երկրների հետ: Թուրքիան չի ցանկանում անել այնպիսի քայլ, որը կհանգեցնի ՄԱԿ-ում Պաղեստինի մասնատման դեմ քվեակելու արդյունքում ձեռք բերված համակրանքի կորստին»⁴: Միաժամանակ թերթը հաշվի է առել նաև տնտեսական գործոնը և տեղեկացրել, որ Պաղեստինը չորրորդ տեղն է զբաղեցնում այն երկրների ցուցակում, որոնց հետ Թուրքիան առևտրա-տնտեսական կապերով կապված է⁵:

Բացի այդ, ուշագրավ է այն փաստը, որ չնայած Թուրքիան ՄԱԿ-ում դեմ էր քվեարկել Իսրայել պետության ստեղծմանը, սակայն չէր պատրաստվում հետևել հարևան արաբական երկրներին և ռազմականորեն աջակցել պաղեստինցիներին: Թուրքական մամուլը չէր թաքցնում, որ Թուրքիան Իսրայելի դեմ ռազմական գործողություններ սկսելու դեպքում կպահպանի չեզոքություն⁶: Այդ առիթով մայիսի 15-ին թուրքական «Թաավիր» պարբերականը նշել է. «Եթե նույնիսկ Թուրքիան չճանաչի նորաստեղծ հրեական պետությունը, ապա արաբական երկրներին ցուցաբերած աջակցությունը կլինի բարոյական կամ էլ, հնարավոր է՝ դիվանագիտական բնույթի»⁷: Նույն օրը՝ մայիսի 15-ին «Ստամբուլ» թերթը, իր հերթին, տեղեկացրել է, որ արաբական լեզիոնը Թուրքիայից գենք և զինամթերք է խնդրել, սակայն, հաշվի առնելով այն փաստը, որ դրանք Թուրքիային տրամադրել էր, Իսրայել պետության կազմավորմանը հավանություն տված՝ ԱՄՆ-ը, կառավարությունը ստիպված է եղել մերժել արաբների խնդրանքը⁸:

Այսինքն՝ փաստ է, որ 1948 թ. Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը ամբողջովին կախված էր ԱՄՆ-ի դիրքորոշումից: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո «Տրումենի դոկտրինայի» (1947 թ.) և «Մարշալի պլանի» (1948 թ.) իրագործման հետևանքով Թուրքիան ԱՄՆ-ից ստացավ ռազմական և տնտեսական օգնություն, փոխարենը Թուրքիայում տեղադրվեցին ԱՄՆ-ի ռազմական հանգրվանները: Սկիզբ դրվեց թուրք-ամերիկյան մերձեցմանը և Անկարան դարձավ Վաշինգտոնի ռազմական դաշնակիցը այս տարածաշրջանում: Իհարկե, եթե հարցը դիտարկում ենք այս տեսանկյունից, ապա Թուրքիան չէր կարող որևէ քայլ ձեռնարկել հրեական նորաստեղծ պետության դեմ, քանի որ ԱՄՆ-ն պաշտոնապես ճանաչել էր Իսրայելը⁹: Այդ դեպքում թուրքական մամուլում, հատկապես «Ստամբուլ»-ում, տեղ գտած այն սպառնալիքը, թե «Թուրքիան կլինի վերջին այն երկրների թվում, որը դե-ֆակտո կճանաչի Իսրայելը», լոկ միայն խաբեր էին: Դա նախևառաջ մայիսի 15-ին խոստովանել է նույն «Ստամբուլ» թերթը: Այն գրել է. «Ինչպիսիս էլ լինի Թուրքիայի դիրքորոշումը, այն ամբողջովին կախված է ԱՄՆ-ի դիրքորոշումից:Ամերիկայի կողմից հրեական պետության ճանաչումը այստեղ (խոսքը Թուրքիայի մասին է. - Բ.

Մ.) մեծ տպավորություն է թողել»¹⁰: Բացի այդ, դա հաստատել է նաև պատմությունը. պաշտոնական Անկարան այդ տարիներին Իսրայելի դեմ որևէ կտրուկ քայլ չի ձեռնարկել, ավելին՝ ճանաչել և դիվանագիտական հարաբերություններ է հաստատել վերջինիս հետ 1949 թ.¹¹: Այսինքն՝ Թուրքիան առաջին երկրների թվում էր, որ գնաց այդ քայլին: Սակայն հետաքրքրաշարժ է նաև այն փաստը, որ Իսրայելի դե-յուրե ճանաչումը Թուրքիայի կողմից տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ արդեն գոյություն չուներ Պաղեստին պետությունը:

Պաղեստինյան խնդրի հետ կապված թուրք հասարակությանը 1948 թ. հուլիսին է նաև այն հարցը, թե ինչով է պայմանավորված Իսրայելի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի որդեգրած մասն բարիդրացիական քաղաքականությունը: Թուրքական թերթերը, ի տարբերություն ԽՍՀՄ-ի, ԱՄՆ-ի գործողությունները որակում էին որպես տարածաշրջանում կայունության ու խաղաղության հաստատման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլեր: Պարբերականներում (մայիսի 17-ի «Թաավիր», «Ստամբուլ», «Վաքիթ» թերթերում) տեղ գտած հիմնական պատճառաբանությունը հետևյալն է. ԱՄՆ-ն իմանալով՝ Իսրայելում իր ազդեցությունը տարածելու ԽՍՀՄ-ի մտադրությունների մասին, դիվանագիտական կարևոր քայլի է դիմել՝ առաջիններից ճանաչելով հրեական պետությունը¹²: Ըստ վերը նշված թերթերի՝ այս կերպ Վաշինգտոնը առավելություններ է ձեռք բերել և նվազագույնի հասցրել այն հավանականությունը, թե Պաղեստինը կդառնա ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի նոր հակամարտության թատերաբեմ¹³: Ինչ վերաբերում է ԽՍՀՄ-ի դիրքորոշմանը, ապա այս առիթով մայիսի 22-ին «Ջումհյուրիեթ» թերթը վստահեցրել է, որ Խորհրդային Միության համառ պաշտպանությունը Պաղեստինում Իսրայել պետության ձևավորման հարցում հիմնականում պայմանավորված է Մոսկվայի ծավալապաշտական ծրագրերով¹⁴: Պարբերականը գրել է. «Մեր թիկունքները վտանգված են, քանի որ կարմիր սիոնիստական պետության ստեղծումը Պաղեստինում մեր հարևանների միջամտությանը կհանգեցնի: Արդյունքում Մերձավոր Արևելքի կենտրոնում կստեղծվի կարմիր ճակատ, որը չի բացառվում, որ կհարձակվի մեր վրա»¹⁵: Ի վերջո հրապարակախոսը կոչ է անում կառավարությանը հնարավոր իրավիճակից խուսափելու համար քայլեր ձեռնարկել¹⁶: Վերը նշված վտանգի մասին գրել են նաև թուրքական «Վաթան» ու «Թյուրքիե» թերթերը¹⁷: Իսկ մայիսի 27-ին «Ջումհյուրիեթ»-ը երկրի կառավարությունից պահանջել է հակամարտությունը լուծելու նպատակով միջնորդի դերում հանդես գալ Պաղեստինի հակամարտող կողմերի միջև¹⁸: Կառավարությանն ուղղված այս կոչը պայմանավորված էր մայիսի 23-ի Թուրքիայի արտգործնախարար Նեջմեթթին Սադաքի պաղեստինյան հարցի վերաբերյալ արած հայտարարության հետ: Նա ասել է. «Մենք անհանգստացած ենք, որ պաղես-

տինյան հարցը նման շրջադարձ ունեցավ, որը խանգարում է Մերձավոր Արևելքում խաղաղության, կայունության և անվտանգության հաստատմանը: Ի սրտանց ցանկանալով, որ գտնվի այնպիսի լուծում, որը վերջ կդնի հակամարտությանը և կվերականգնի արաբների իրավունքները»¹⁹: Թուրքական մամուլը վերլուծելով Սադաքի այդ ելույթը, հանգել է այն եզրակացության, որ կառավարությունը դեմ է Պաղեստինի բաժանմանը, սակայն, պաշտոնական Անկարայի արաբական հարցում որդեգրած այս դիրքը սահմանափակվում է միայն դրանով և ներկա պահին չպետք է սպասել, որ Թուրքիան որևէ կերպ կմիջամտի այս հարցին²⁰: Մայիսի 23-ին «Ստամբուլ» թերթը գրել է. «Սադաքի ելույթից պարզ է դարձել պաղեստինյան հարցում Թուրքիայի դիրքորոշումը: ...Սակայն կառավարությունը չի պատրաստվում որևէ ձևով միջամտել այս խնդրին, ինչը անթույլատրելի է»²¹: Մայիսի 25-ին էլ «Թաավիր»-ը կոչ էր անում կառավարությանը պասիվություն չցուցաբերել և Մերձավոր Արևելքը փրկել «կարմիր տեռորից»²²: Շեշտենք, որ թուրքական թերթերում լույս տեսած հոդվածներից պարզ է դառնում, որ վերջիններս նախընտրում էին հարցը լուծել բանակցությունների միջոցով: Չնայած, որ թուրք հասարակության որոշ խավեր փորձել են բնակչությանը ներքաշել Իսրայելի դեմ կազմակերպվող ռազմական գործողություններին: Մայիսի 7-ին թուրքական «Ստամբուլ», «Ջումհյուրիեթ», «Թաավիր», «Վաքիթ» թերթերը իրազեկել են, որ ոմն Ջևաթ Ռ-իֆաթ Աթիլխան, որը հանդիսանում է, այսպես կոչված, պահպանողական կուսակցության ղեկավարը, Պաղեստին ուղարկելու նպատակով՝ հանդես է եկել կամավորներ հավաքագրելու կոչով: Ըստ վերը նշված պարբերականների՝ դրան դեմ է արտահայտվել կառավարությունը²³: Թերթերը ևս դատապարտել են այդ նախաձեռնությունը: Այս առիթով մայիսի 7-ին «Վաքիթ»-ը գրել է. «Ավելի կարևոր խնդիրներ են ծառացել մեր առջև, քան անապատում թուրքական արյուն թափելը»²⁴: Թուրքական պարբերականները հետագայում որևէ կերպ չեն ակնարկել, թե եղել են կամավորական ջոկատներ, որոնք մասնակցել են արաբա-իսրայելական պատերազմին: Հավանականությունը մեծ է, որ թուրք հասարակությունը չի արձագանքել այդ կոչին:

Պաղեստինյան հարցը հետագա ամիսներին ևս եղել է թուրքական մամուլի ուշադրության կենտրոնում: Ավելին՝ հոդվածների բնույթը չէր փոխվել: Կրկին խոսվում էր տարածաշրջանում կայունության ու խաղաղության հաստատման, Մերձավոր Արևելքը «կարմիր տեռորից» փրկելու մասին:

Այսպիսով, 1948 թ. մայիսին թուրքական մամուլում հրատարակված հոդվածներից կարելի է պատկերացում կազմել, թե Իսրայել պետության ստեղծման փաստին ինչպես է արձագանքել թուրք հասարակությունը և հատկապես ինչ հարցեր են նրանց հուզել: Վերջիններիս

զնահատմամբ՝ նորաստեղծ պետությունը սպառնալիք էր նաև Թուրքիայի համար: Թուրքական թերթերում տեղ գտած հրապարակումներից հանգում ենք այն եզրակացության, որ դա պայմանավորված էր հետևյալ հանգամանքներից.

1. Ինչպես ԱՄՆ-ը, այնպես էլ Խորհրդային Միությունը Իսրայել պետության ստեղծման հարցում իր յուրահատուկ ծրագրերն է ունեցել: Սերժանտ Արևելքից Մեծ Բրիտանիային վտարելը միայն ԽՍՀՄ-ի առջև ծառացած խնդրի մի մասն էր: Ըստ որոշ արևմտյան հեղինակների՝ Մոսկվան, Պաղեստինում արաբների և հրեաների միջև անլուծելի հակամարտության գոտի ստեղծելով, որում ներքաշվեցին ԱՄՆ ու արևմտաեվրոպական երկրները, ապահովում էր երկրի հարավային սահմանների անվտանգությունը²⁶: Այսինքն՝ ի դեմս Իսրայելի դաշնակից էր գտնում տարածաշրջանում: Եվ եթե հաշվի ենք առնում այն փաստը, որ այդ տարիներին խորհրդա-թուրքական հարաբերությունները լարված էին և Անկարան հանդես էր գալիս ԱՄՆ-ի դաշնակցի դեմում, ապա իհարկե չէր ցանկանա իր հարևանությամբ ունենալ ԽՍՀՄ-ի դաշնակից պետությանը: Դա իրական սպառնալիք կլիներ Թուրքիայի համար:

2. Քաղաքականից բացի գոյություն ունեւր նաև տնտեսական գործոնը, որը ստիպում էր Անկարային Իսրայել պետության ստեղծմանը դեմ արտահայտվելու: Թուրքիան առևտրական կապերով կապված էր Պաղեստինի հետ և վերջինս հանդիսանում էր առաջինիս համար կարևոր արտաքին շուկաններից մեկը²⁷: Այսինքն՝ Թուրքիայի համար լուրջ տնտեսական հարված էր Պաղեստինի մասնատումը:

Բացի այդ, ինչպես վկայում են թուրքական թերթերը, պաշտոնական Անկարան Պաղեստինի իրավունքները պաշտպանելով՝ ցանկանում էր բարձրացնել իր հեղինակությունը արաբական աշխարհում: Սակայն, ի տարբերություն արաբական երկրների՝ Թուրքիան իր դժգոհությունը հայտնել է լոկ խոսքերով, որևէ քայլ չձեռնարկելով ԱՄՆ-ի հովանու ներքո գտնվող Իսրայելի դեմ:

Այսօր միանշանակ կարող ենք ասել, որ իսրայելա-թուրքական հարաբերությունները զարգացման տարբեր փուլեր են ունեցել: Սակայն փաստ է մնում այն, որ Թուրքիան հինգ տասնամյակից ավելի Իսրայելի ռազմական դաշնակիցն էր տարածաշրջանում և միայն վերջին տարիներին (2002 թ. Թուրքիայում իշխանության եկած իսլամամետ Արդարություն ու Չարագցում կուսակցության օրոք) որոշակիորեն փոխել է Անկարայի արտաքին քաղաքականությունը: Թուրքիան իր առջև նպատակ է դրել Իսրայելի հետ հարաբերությունները սառեցնելու դիմաց բարելավել հարաբերությունները արաբական աշխարհի հետ: Ավելին՝ վերջին ամիսներին միջազգային հանրությունը ուշադրությամբ հետևում է թուրք-իսրայելական հակամարտությանը՝ փորձելով կանխատեսել եր-

կու երկրների հարաբերությունների հետագա զարգացման ընթացքը, ինչը ևս թեման դարձնում է էլ ավելի հետաքրքիր, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս մեկ անգամ էլ անդրադառնալու թուրք-իսրայելական հարաբերությունների ձևավորման նախապատմությանը:

CHRISTINE MELKONYAN
(IOS)

THE FORMATION OF THE STATE ISRAEL AND THE RESPONSES OF THE TURKISH PRESS (1948)

On November, 29th, 1947 the General Assembly of the United Nations has made a decision on a canceling of the mandate of England to Palestine. Palestine was divided into two independent states: Arabian and Jewish, and in May, 14th, 1948 it was formed the states Israel.

1948 the Turkish press carefully observed and made comments on events in Palestine. Especially main themes of comments were creation of the state Israel, a recognition its USA and the USSR, and also begun the military actions between the Arabian states and Israel. In May, 1948 the Turkish press did not hide, that does not recognize Jewish the state, but soon in 1949 Turkey has recognized Israel de jure.

In spite of the fact that mutual relations between Turkey and Israel have strong enough time base, relations at the present stage have rather tense and inconsistent character, as does a theme of more actual.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. 1947 թ. նոյեմբերի 29-ի որոշման համաձայն՝ հրեական պետությանը՝ Իսրայելին, հատկացվել էր 14 հազ. կմ² տարածություն, այսինքն՝ Պաղեստինի տարածքի 56 %-ը: Մանրամասը տե՛ս՝ Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. IV, Ե., 2007, էջ 289-294; Никитина Г., Государство Израиль, М., 1968, с. 50-60.

2. 1948 թ. մայիսի 15-ին սկսվել է արաբա-իսրայելական առաջին պատերազմը: Անդրհորդանանի, Եգիպտոսի, Սիրիայի, Իրաքի, Լիբանանի և Սաուդյան Արաբիայի բանակները ներխուժեցին Իսրայել, արդյունքում վերջինիս հաջողվեց պահպանել ոչ միայն իր անկախությունը, այլ նվաճեց 6,7 հազ. կմ² տարածք, ինչպես նաև Երուսաղեմի արևմտյան մասը: 1949 թ. Իսրայելի, Եգիպտոսի, Լիբանանի, Հորդանանի և Սիրիայի միջև ստորագրվեց զինադադարի ժամանակավոր համաձայնագրեր, որոնք սակայն չփոխարինեցին հաշտության պայմանագրերով, այլ ընդհակառակը՝ հակամարտությունը էլ ավելի սրվեց և արաբա-իսրայելական պատերազմները շարունակվեցին: Տե՛ս՝ Հով-

հաննիսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 295-297; Никитина Г., նշվ. աշխ., էջ 175; Kirk G., The Middle East in the War, London, 1953, p. 384-386.

3. ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ, Обзор турецкой прессы, май-июнь, 1948, Отклики турецкой печати на образование государства Израиль, с. 8. Հիշեցնենք, որ 1947 թ. նոյեմբերի 29-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում 33 «կողմ», 14 «դեմ» և 10 «ձեռնպահ» ձայների հիման վրա է ընդունվել Պաղեստինի տարածքում Իսրայել պետության ստեղծման վերբերյալ նախագիծը:

4. Նույն տեղում:

5. Նույն տեղում, էջ 9:

6. Նույն տեղում, էջ 8:

7. Նույն տեղում:

8. Նույն տեղում, էջ 9:

9. Իսրայել պետությունն ԱՄՆ-ն ճանաչել 1948 թ. մայիսի 14-ին, այսինքն՝ անմիջապես պետության հռչակումից հետո: ԽՍՀՄ-ը նորաստեղծ պետությունը դե-յուրո ճանաչել է հռչակումից երեք օր անց՝ մայիսի 17-ին: 1949 թ. Իսրայելը դե-յուրո ճանաչել է Թուրքիան, 1950 թ.՝ Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան: Իսրայելի և Գերմանիայի Ֆեդերատիվ հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատվել են 1952 թ. սեպտեմբերին: Մանրամասը տես՝ Никитина Г., Государство Израиль, М., 1968.

10. ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ, Обзор турецкой прессы, май-июнь, 1948, Отклики турецкой печати на образование государства Израиль, с. 8.

11. Makovsky A., Turkish-Israeli Ties in the Context of Israeli-Arab Tension, <http://www.washingtoninstitute.org/>, 10.10. 2000.

12. ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի արխիվ, Обзор турецкой прессы, май-июнь, 1948, Отклики турецкой печати на образование государства Израиль, с. 9.

13. Նույն տեղում, էջ 10:

14. Նույն տեղում:

15. Նույն տեղում:

16. Նույն տեղում:

17. Նույն տեղում:

18. Նույն տեղում:

19. Նույն տեղում:

20. Նույն տեղում, էջ 11:

21. Նույն տեղում:

22. Նույն տեղում:

23. Նույն տեղում, էջ 9:

24. Նույն տեղում:

25. Նույն տեղում:

26. Rapoport L., Stalin's War Against the Jews: The Doctor's Plot and the Soviet Solution, New York, 1990, p. 238.

27. Տես՝ Kirk G., նշվ. աշխ., էջ 112: